

Petr MAŘA

Český zemský sněm v pobělohorské době (1620–1740). Relikt stavovského státu nebo nástroj absolutistické vlády?

Problematika českého sněmovnictví v pobělohorském období bohužel nepatří k frekventovaným tématům českého dějepisce, i když není pravda, že by se historiografie sněmům této doby zcela vyhýbala. Impulsem pro výzkum se zde stal státoprávní program české politiky v druhé polovině 19. století. Nejdůležitější, ale vlastně téměř jediné studie a monografie k tématu byly sepsány právě v této době. Souvislost výzkumu s politickou ideologií státního práva však výrazně determinovala okruh sledovaných otázek, jež zůstávaly poplatné právnímu, a tedy čistě teoretickému chápání problému. Byli to také především historikové práva, kdo pobělohorskému sněmovnictví věnoval pozornost.¹

¹ Valentin Urfus: Pobělohorský absolutismus a literatura českého státního práva, in: Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.–18. století, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3–1989 (Studia historica 36), s. 55–61; Václav Vladivoj Tomek: Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II., Praha 1868; Jaromír Čelakovský: Postavení vyslaných král. měst na sněmích českých a spor měst Hory Kutné, Plzně a Českých Budějovic o přednost místa a hlasu na sněmě, Časopis Českého Muzea (dále ČČM) 43, 1869, s. 115–156; týž: Stav městský na sněmě českém od l. 1692–1723, tamtéž, s. 243–277; týž: Stav městský na sněmě českém od l. 1723–1794, tamtéž, s. 307–331; Hugo Toman: Schicksale des böhmischen Staatsrechtes in den Jahren 1620 bis 1627, Prag 1870; týž: Das Böhmisches Staatsrecht und die Entwicklung der österreichischen Reichsidee vom Jahre 1527 bis 1848. Eine rechtsgeschichtliche Studie, Prag 1872; Josef Kalousek: České státní právo, Praha 1871 a Praha 1892²; Antonín Rezek: Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III. až do konce třicetileté války (1637–1648), Praha 1890; týž: Dějiny Čech a Moravy nové doby I (=Od míru vestfálského až do smrti císaře Ferdinanda III. [1648–1657]), II (=Vladaření císaře a krále Leopolda I. I), Praha 1890–1893; Josef Svátek: Dějiny Čech a Moravy nové doby III (=Vladaření císaře a krále Leopolda I. II), IV (=Panování císaře Josefa I. a Karla VI.), Praha 1894–1896; Bohuslav Rieger: Zřízení krajské v Čechách I, Praha 1894. V první třetině 20. století se pobělohorského sněmovnictví dotkly studie z hospodářských dějin, sledující berní zatížení a organizaci finanční správy v českých zemích, především Otto Placht: České daně 1517–1652, Praha 1924, a Josef Pekař: České katastry 1654–1789, Praha 1932². V poválečné historiografii se k českému sněmu vraceli opět pouze právní historikové, vesměs jen ve stručných

Jelikož zemské sněmy této doby dosud nebyly studovány jako živé instituce, jejichž postavení v politickém systému není vymezeno jen právní normou, ale především mocenskými vztahy, je zatím velmi obtížné zařadit pobělohorské sněmovnictví v českých zemích do moderního konceptu střetání panovnické a stavovské moci při vytváření novodobých států. Zůstává dosud sporné, nakolik sněmy českých zemí, které si i po Bílé hoře uchovaly rozsáhlé finanční pravomoci, svědčí o přežívání stavovské moci a nakolik byla jejich mocenská úloha redukována absolutistickou politikou habsburské dynastie.²

Právní norma je pouze zprostředkovaným rámcem politického systému státních útvarů. Jeho vlastní podstatou jsou právě mocenské vztahy a společenské podmínky. Zdánlivě statické právní termíny jako např. sněm, stav, reprezentace apod. mohou být velmi mnohoznačné a mohou historikovi začlenit i velmi dynamické procesy, které se odehrávaly pod jejich povrchem. Právě český zemský sněm je toho výtečným příkladem – po celé období raného novověku zůstává klíčovou institucí politického zřízení Českého království a i přes postupnou redukci své působnosti v „politických“ otázkách si uchovává výhradní práva v daňové oblasti. Z hlediska právní teorie omezuje již prostá existence jeho rozsáhlých finančních kompetencí kvalitu „absolutistické“ vlády Habsburků v této zemi. Český sněm po roce 1620 proto bývá považován za relikv stavovské monarchie, který protičečí samotným principům „absolutismu“. Historikové si tento rozpor obvykle vysvětlují dvěma různými závěry: Buď

shrnutích: Václav Vaněček: Sněmy za pobělohorského absolutismu 1620–1848, in: *týž* (red.): Česká národní rada. Sněm českého lidu, Praha 1970, s. 122–136; Karel Malý: K otázce právního zakotvení feudálního absolutismu v Čechách, in: *Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.–18. století*, s. 63–73. Nové podněty přinesly především studie Valentina Urfuse: K finanční pravomoci českého sněmu v druhé polovině 17. století, *Právněhistorické studie* (dále PHS) 15, 1971, s. 95–114; *týž*: Stát a církev v návrhu na revizi zemského zřízení v Čechách v první třetině 18. století, PHS 23, 1980, s. 147–159, a jeho články citované v dalších poznámkách této studie. Slibný záměr Zdeňka Kalisty přistoupit k širšímu zpracování českého sněmovnictví této doby v souvislosti s prací na jeho široce pojaté biografii Humprechta Jana Černína nemohl být naplněn z důvodu Kalistovy poválečné perzekuce, srov. Kalistovu „závěť“ z roku 1976 uloženou v jeho pozůstalosti v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze.

² Karl Bosl: Böhmen als Paradenfeld ständischer Repräsentation vom 14. bis zum 17. Jahrhundert, in: *týž* (Hg.): Aktuelle Forschungsprobleme um die Erste Tschechoslowakische Republik, München–Wien 1969, s. 9–21; Eila Hassenpflug-Elzholz: Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus. Eine Strukturanalyse der böhmischen Adelnation um die Mitte des 18. Jahrhunderts, München–Wien 1982 (=Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 30); Valentin Urfus: K finanční pravomoci českého sněmu; Joachim Bahlecke: Geistlichkeit und Politik. Der ständisch organisierte Klerus in Böhmen und Ungarn in der frühen Neuzeit, in: Joachim Bahlecke, Hans-Jürgen Bömelburg, Norbert Kersken (Hg.): Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa, Leipzig 1996, s. 161–185; Anna M. Drabek: Die politische Haltung der böhmischen und mährischen Stände zum Herrscherabsolutismus des 17. und 18. Jahrhunderts: Von der traditionellen ständischen Rechtsposition zu frühkonstitutionellen Forderungen, *tamtéž*, s. 265–282.

považují český sněm této doby za formální instituci bez skutečného mocenského významu, nebo jim jeho existence naopak slouží jako důkaz přetrvávající silné stavovské moci.

Opustíme-li však rovinu právních kategorií a pohlédneme-li na český sněm z hlediska otázek, které dosud nebyly studovány (sociální profil sněmovníků, způsoby sněmovního rozhodování), ukáže se jeho politické postavení v mnohem méně rozporuplném světle. I letný rozbor podobných otázek, který se opírá a původní pramenný výzkum, naznačí, že český sněm není v pobělohorském politickém zřízení nikterak neústrojným zjevem. Jako „disciplinovaná“ instituce neohrožuje nadále podstatu politického zřízení monarchie a stává se nepostradatelnou součástí jejího finančního a správního aparátu – přesto však zůstává polem latentního mocenského napětí, v jehož centru stojí kromě aktuálních daňových otázek i otázka samotné finanční pravomoci stavů. Právě díky proměnám vnitřní struktury se mohl český sněm přetvořit v organickou instituci „absolutistické“ vlády rakouských Habsburků.³

Porážka stavovského povstání v českých zemích umožnila Habsburkům provést zásadní přestavbu politického systému i sociální skladby privilegovaných vrstev českého státu. Rozsah a dynamika těchto změn měly různou podobu v jižní a v severní polovině České koruny. Obě lužická markrabství se dostala roku 1620 do správy a v roce 1635 dokonce pod trvalou vládu saského kurfiřta. Pozdní konec stavovského povstání ve Slezsku a poloha této země se specifickou stavovskou strukturou ve vojensky exponované oblasti neumožnily uskutečnit obdobně radikální politické a společenské reformy jako v jižní polovině státu.⁴

V Českém království a v Moravském markrabství byl po roce 1620 dočasně zcela potlačen správní dualismus. Zemské sněmy nebyly svolávány a výši daní určovala pouze panovníkova nařízení (později byla předem konzultována s českou královskou radou), přestože ta část stavů, která zůstala během povstání věrná dynastii, volala již několik let po bělohorské bitvě po rychlém ukončení právního provizoria.⁵

³ Koncept absolutismu je již řadu let vystaven kritickému náporu historiků; srov. nověji Ronald G. Asch, Heinz Duchhardt (Hg.): *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700)*, Köln–Weimar–Wien 1996. K podnětům diskuse jsem v této studii nemohl přihlídnout.

⁴ Rudolf Lehmann: *Geschichte der Niederlausitz*, Berlin 1963 (=Veröffentlichungen der Berliner historischen Kommission beim Friedrich-Meinecke-Institut der Freien Universität Berlin 5), s. 230–235; Christine van Eickels: *Schlesien im böhmischen Standestaat. Voraussetzungen und Verlauf der böhmischen Revolution von 1618 in Schlesien*, Köln–Weimar–Wien 1994 (=Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte 2); Joachim Bahlecke (Hg.): *Schlesien und die Schlesier*, München 1996 (=Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat 7), s. 46–73.

⁵ H. Toman: *Schicksale des böhmischen Staatsrechtes*; J. Kalousek: *České státní právo*, s. 388–480; Anton Gindely: *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, Leipzig 1894, s. 427–532; O. Placht: *České daně*, s. 62–67.

Právní stav byl obnoven vydáním *Obnovených zřízení zemských* pro Čechy (1627) a Moravu (1628), která se stala základem pro vymezení mocenského poměru mezi panovnickou a stavovskou sférou a pro působnost sněmů obou zemí. *Obnovená zřízení* sblížovala české i moravské právní poměry, zejména v novém vymezení stavů a jejich sněmovního zastoupení.⁶ České duchovenstvo se stalo stavovskou korporací a spolu s moravským klérem bylo prohlášeno za první stav. Politická reprezentace duchovenstva (preláti) se tak ocitla v čele obou zemských stavovských obcí, před oběma šlechtickými stavy – panským a rytířským – a královskými městy.⁷ Kromě skladby vymezila *Obnovená zřízení* především kompetence zemských sněmů.⁸ Z jejich působnosti bylo výslovně vyňato zákonodárství (ius legis ferendae) a zákonodárná iniciativa byla omezena na minimum (český sněm ji ztratil docela⁹). Právo svolávat sněmy si explicitě vyhradil panovník.¹⁰

Významnou kompetencí, kterou *Obnovená zřízení* ponechala zemským sněmům, byla právě finanční pravomoc: Stavby měly mít neomezené

⁶ Hermenegild Jireček (ed.): *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého 1627, Praha 1888 (=Codex iuris Bohemici V/2);* týž (ed.): *Constitutiones Margraviatus Moraviae anno 1628 reformatae, Praha–Wien–Leipzig 1890 (=Codex iuris Bohemici V/3);* týž: *O Obnoveném Zřízení Zemském markhrabství Moravského z r. 1628, Časopis Matice moravské 15, 1891, s. 273–284;* K. Malý: *K otázce právního zakončení, a dále práce citované v předchozí poznámce;* Lutz Rentzow: *Die Entstehungs- und Wirkungsgeschichte der Vernewerten Landesordnung für das Königreich Böhmen von 1627, Frankfurt am Main 1998 (=Rechtshistorische Reihe 172),* nepřináší kromě edice protokolů z jednání o revizi zemských zřízení nic nového.

⁷ H. Jireček (ed.): *Obnovené právo,* článek A 24; týž (ed.): *Constitutiones, články 14–15.*

⁸ H. Jireček (ed.): *Obnovené právo, články A 5–8;* týž (ed.): *Constitutiones, článek 4.*

⁹ Podle pozdějšího vyjádření nejvyššího kancléře Viléma Slavaty, jedné z osob, která se podílela na vzniku nového zákoníku, prý tento rozdíl mezi českým a moravským zemským zřízením vznikl nedopatřením, viz jeho list nejvyššímu purkrabí Adamovi z Valdštejna z 3. března 1636: „*Při uvažování těch moravských věcí při panu Štolendorfovi [tajný rada Petr Jindřich Stralendorf] bylo také uvažování vzato, že moravským zřízením zemským nachází se doloženo, že při sněmích z dovolení pánův Commisařův mohou zemský věci také uvažovati a přednáseti, a v českém zřízení zemském že se toho nenachází, byvše tu dva, totiž pan Štolendorf a pan Doctor Melander, kteří též zřízení zemské české uspisovati napomáhali, ti pravili, že jest nikdy mínění jejich takové nebylo, aby při sněmích páni stavové neměli jich potřebu přednáseti, toliko aby Jeho Milosti krále a pána země proposící v tom se nehindrovala, tak jakž předešle někdy při sněmích bejvalo, že na uvažování proposící nechtěli jich potřebu přednáseti, toliko aby Jeho Milosti krále a pána svému předněsti mohli, jestliže Jeho Milost jest přítomen, tehdy skrze memoriál, a v nepřítomnosti skrze psaní, než že není potřebi za artikul sněmovní toho dokládati, sice že jest se skrze přehlídnutí stalo, že ten přídavek do zřízení zemského v Markrabství moravském jest doložen. Bylo toto zdání Jeho Milosti Císařské v plnej tejně radě přednášeno a od Jeho Milosti Císařské approbírováno a schváleno, což časem svým k dobrému Jich Milostí králův českých a vlasti naší může se praktikovati.*“, Státní oblastní archiv v Třeboni, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv (dále RA) Slavatů, kniha 18. K tomu srov. J. Kalousek: *České státní právo, s. 479n.*

¹⁰ H. Jireček (ed.): *Obnovené právo, článek A 4;* týž (ed.): *Constitutiones, článek 4.*

právo schvalovat veškeré berně podle panovníkova návrhu a upravovat jejich výši a formy.¹¹ V praxi zůstala v rukou stavů i celá berní správa, svěřovaná sněmem jmenovaným komisím, později stálému „zemskému výboru“,¹² a zprvu také určité kontrolní mechanismy, které umožňovaly dohled stavovských reprezentací na skutečné použití vybraných peněz.¹³ V právní teorii nových zákoníků byl vliv stavů na schvalování berní téměř absolutní a omezoval jej pouze zákaz zneužívat svolení k politickému vydírání panovníka.¹⁴ V teoretické rovině tedy směly české i moravské stavovské reprezentace legálně odeprít jakýkoliv daňový požadavek, jestliže svým odmítnutím nesledovaly postranní mocenské cíle. *Obnovená zřízení* stále vycházela z tradiční fikce, jako by daně nebyly nic jiného než dobrovolné dary panovníkovi.¹⁵

Po celé sledované období zůstala benevolentně formulovaná finanční pravomoc stavů pouhopouhým zdáním a stále znovu se ocitla v příkrém rozporu se svým praktickým naplňováním. Právě tento diametrální kontrast mezi teorií a praxí činí z obou sněmů významné modelové příklady pro výzkum poměru mezi centrální a zemskou mocí v habsburské monarchii a současně vybízí k hledání společenských podmínek a politických mechanismů, které umožňovaly dlouhodobou existenci tohoto systému.

V otázkách složení, činnosti a působnosti zemských sněmů byla *Obnovená zřízení* právním základem, ale zdaleka ne vyčerpávající normou. Tou se stala sněmovní praxe, vytvořená při jednáních prvních pobělohorských sněmů, která se do značné míry opírala o tradici předbělohorské doby a byla regulována pozdějšími panovníkovými reškripty ad hoc. Řada otázek z oblasti působnosti zemských sněmů nebyla v *Obnovených zřízeních* vůbec dotčena, nebo jen v nedostatečné míře (skladba stavovských reprezentací, způsob jednání).

¹¹ „*Co se pak všelijakých berní a zbírek dotýče, na tom sme se... milostivě ustanoviti ráčili, že těch toliho při samých sněmích, a to jináče nic, nežli proti obyčejným reversům, od stavů žádati a vyhledávati chtíti ráčime, o tom žádně pochybnosti nemajice, nežli že věrní stavové naši, jak naše, tak i milé vlasti své nastalé potřeby haždého času věrně a upřímně k myslí a srdci připustí.*“, viz H. Jireček (ed.): *Obnovené právo, článek A 5;* viz i obdobná pasáž v potvrzení privilegii Českého království 29. května 1627: „*Nechceme také žádně berně a daně od poslušných stavův našich jináčeji nežli na sněmích podle artikule v téměř zřízení zemském pod literou A 5 položeného žádati a mimo to, co by tak kdy stavové svolovali, na ně žádných daní a berní neukládati.*“, viz J. Kalousek: *České státní právo, s. 451.* Výjimkou bylo několik tradičních nepřímých daní, jejichž výše byla pevně stanovena (cla, posudné královských měst).

¹² Robert Flieder: *Zemský výbor v království Českém. Jeho organizace v letech 1714–1783, Zprávy Zemského archivu Království českého 5, 1918, s. 39–190;* týž: *Zemský výbor stavovský na Moravě, Sborník věd právních a státních 16, 1916, s. 136–157.*

¹³ O nich V. V. Tomek: *Sněmy české, s. 20, 104.*

¹⁴ H. Jireček (ed.): *Obnovené právo, článek A 5;* týž (ed.): *Constitutiones, článek 4.*

¹⁵ Srov. i O. Placht: *České daně, s. 32.*

Ve sledovaném období došlo k dvěma pokusům novelizovat *Obnovená zřízení* shrnutím dodatečných legislativních úprav a upřesnění. V roce 1640 (pro Moravu o 10 let později) byly vydány tzv. *Deklaratorie a Novelly*, kterými byla českému sněmu mj. přiznána omezená zákonodárná iniciativa po vzoru moravského sněmu.¹⁶ Rozsáhlejší pokus o utřídění a revizi právních dodatků k oběma zemským zřízením byl učiněn v letech 1709–1723. Stavovské komise tehdy sestávaly tzv. *Elaboratum Bohemicum* a *Elaboratum Moravicum*. Velká část shromážděného materiálu se vztahovala právě k činnosti a působnosti obou zemských sněmů a poprvé zde byl písemně zachycen jejich jednací řád a ceremoniál. *Elaborata*¹⁷ nikdy nevstoupila v platnost, představovala však právní argument, jehož obrana se v následujících desetiletích stala politickým programem stavů, tím spíše, že sbírky znovu otvíraly otázku některých zapomenutých institucí předbělohorského státního zřízení (generální sněm zemí České koruny).¹⁸

Pro léta 1620–1740 je doloženo 110 českých, 108 slezských a obdobný počet moravských sněmů.¹⁹ Sněmy byly tedy svolávány téměř každý rok a poměrně pravidelně (odchyly od tohoto schématu spadají především do doby druhé poloviny třicetileté války, kdy byly české země finančně vyčerpány, popř. okupovány nepřátelskou armádou). České sněmy se konaly v Praze, moravské v Brně (do roku 1642 ovšem alternovala Olomouc, popř. Znojmo) a slezské ve Vratislavi.²⁰

¹⁶ Článek Aa 9. České Deklaratorie a Novelly jsou vydány v Historische Aktenstücke über das Ständewesen in Österreich II, Leipzig 1848², s. 48–63.

¹⁷ Plurál je na tomto místě poněkud nepřesný, neboť kodifikační práce postupně vyústily v přípravu jediného zákoníku, platného pro obě země.

¹⁸ J. Kalousek: České státní právo, s. 494nn.; Valentin Urfus: K pokusu o revizi zemského zřízení v Čechách na počátku 18. století, PHS 16, 1971, s. 177–198; týž: Pokus o revizi moravského zemského zřízení na počátku 18. století a tzv. „elaboratum Moravicum“, Časopis Matice moravské 89, 1970, s. 46–65; týž: Stát a církev.

¹⁹ Tento propočít se opírá o seznam dochovaných „Sněmovních artikulů“ (pro Čechy) a „Sněmovních snešení“ (pro Moravu – 100), viz Zdeněk Tobiška: Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší do konce 18. století II/1, Praha 1939, s. 95–165, 217–245. České sněmy jsou evidovány v úplnosti, zatímco drobné césury v chronologii moravských sněmů (např. v letech 1704, 1707/1708, 1709/1710, 1716) naznačují dílčí fragmentárnost soupisu. Moravský zemský sněm ze začátku roku 1636 je mi znám pouze z korespondence nejvyššího kancléře Viléma Slavaty, neboť tehdejší Sněmovní snešení bylo publikováno jen německy, a není tudíž zahrnuto do Knihopisu, viz RA Slavata, kniha 18, Slavatovy listy Adamovi z Valdštejna z 3. a 26. března 1636. Jiné nedoložené moravské sněmy (1637, druhý v roce 1638, 1643, 1646) zmiňuje A. Rezek: Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III., s. 36n., 381, 448n. Slezské knížecí sněmy eviduje spolehlivě Kazimierz Orzechowski: Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe, Warszawa–Wrocław 1979, s. 415–457. (Českým sněmům z let 1646 a 1657/1658 byly postupně předneseny dvě propozice, a obě tato shromáždění se tak de iure stala dvěma sněmy, uzavřenými dvěma samostatnými snešeními – v uvedeném součtu jsou proto také započítána dvakrát.)

²⁰ Výjimky nastaly z důvodu válečného ohrožení (České Budějovice 1632) či morové epidemie (tamtéž 1649, Olomouc 1679/1680, Plzeň 1713).

Díky dochovaným seznamům relátorů českého zemského sněmu je možno spolehlivě rekonstruovat společenské složení sněmovníků z let 1627–1710.²¹ Panovník se českého zemského sněmu zúčastnil jen šestkrát (1627, 1646, 1656, 1657, 1679/1680, 1723),²² přičemž jeho podíl na jednání byl formální a omezoval se většinou na pouhé otevření sněmu. Ve všech ostatních případech byl zastupován třemi sněmovními komisaři, vybíranými důsledně z řad tradiční české, popř. rychle bohemizované šlechty.²³ Zprvu byla funkce hlavního komisaře svěřována nejvyššímu kancléři, popř. jeho zástupci,²⁴ od druhé poloviny 30. let 17. století zpravidla některému z nejvyšších zemských úředníků resp. místodržících.²⁵ Výjimečně posloužilo sněmovní komisařství jako odrazový můstek ke kariéře mladšímu šlechtici²⁶ a zcela zvláštní kapitolu tvoří dlouholeté působení císařova důvěrníka Humprechta Jana Černína.²⁷ Sněmovní komisaři zprostředkovali oficiální kontakt mezi stavy a panovníkem, resp. českou kanceláří, sněmovního jednání se ovšem neúčastnili, ačkoliv jej vydatně ovlivňovali neoficiálním nátlakem. Řízení sněmu (tzv. direktorium) bylo svěřováno nejvyššímu purkrabímu.²⁸

Přestože byl český sněm podle *Obnoveného zemského zřízení* doplněn o další stav, počet sněmovníků se oproti předbělohorskému období prudce snížil. Zatímco v 50.–70. letech 16. století se českých sněmů účastnila jedna až dvě stovky šlechticů a ještě během dvou následujících desetiletí se jejich počet ustálil kolem 60–100,²⁹ kolísal počet sněmovníků zastu-

²¹ Státní ústřední archiv v Praze, Desky zemské stavovské 6–10.

²² V. V. Tomek: Sněmy české, s. 97–98.

²³ Robert J. W. Evans: The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700. An Interpretation, Oxford 1979, s. 212. Zdeněk Hojda: „Kavalířské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii, in: Itálie, Čechy a střední Evropa, Praha 1986, s. 228, 239, Evansův rozbor mylně považuje za analýzu celé sněmovní reprezentace.

²⁴ Vilém Slavata 1628, 1629, 1630, Jiří Adam Bořita z Martinic 1631 (dvakrát), 1632, 1637, 1638. Slavata byl rovněž vyslán k moravskému zemskému sněmu v lednu 1638, viz A. Rezek: Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III., s. 36; podobně Martinic byl pověřen v roce 1637 sněmovním komisařstvím ve Slezsku, viz Slavatův nedatovaný list Martinicovi z ledna 1638, RA Slavata, kniha 24.

²⁵ Pětkrát byl sněmovním komisařstvím pověřen velkopřevor johanitů, který tradičně patřil k místodržitelství sboru, přestože se Obnoveným zřízením zemským stal členem duchovního stavu (Rudolf Collredo 1646; Ferdinand Ludvík Libštejnský z Kolovrat 1682, 1683, 1696/1697; Gundakar Poppo z Dietrichštejna 1729/1730).

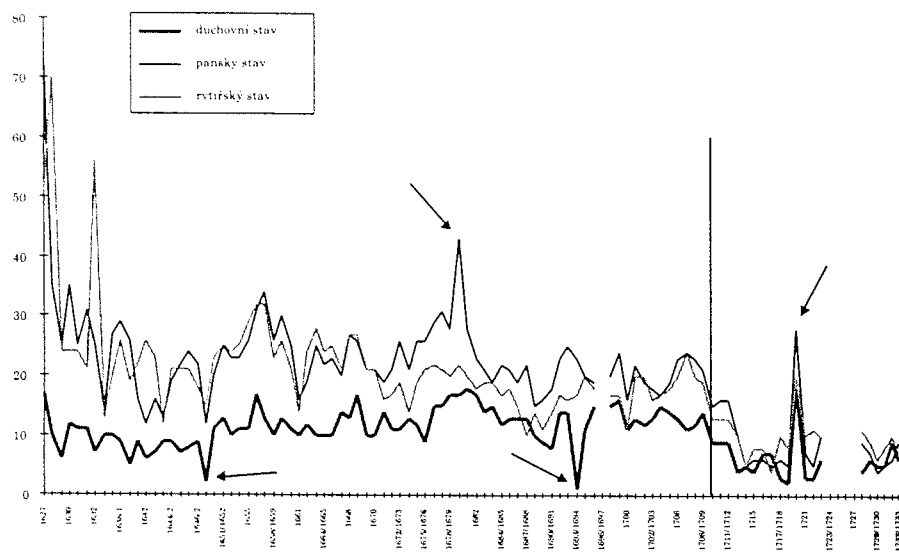
²⁶ Václav Eusebius z Lobkovic (1640, 1642, 1643, 1644, 1645, 1649), při moravském zemském sněmu obdobně Bernardu Ignáci z Martinic (např. 1642), viz A. Rezek: Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III., s. 323.

²⁷ Sněmovním komisařem jmenován v letech 1663, 1664/1665, 1666, 1667, 1668, 1671, 1672/1673, 1676/1677, 1678/1679.

²⁸ Výjimkou byly jen sněmy v letech 1671 a 1676/1677, kdy se direktoria za nepřítomného Bernarda Ignáce z Martinic ujal jeho bratr Maxmilián Valentin, nejvyšší hofmistr.

²⁹ Viz seznamy sněmovních relátorů otištěné v edici Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I–VII, Praha 1877–1895.

pujících tři vyšší stavy (tedy včetně prelátů) po větší část pobělohorského období mezi čtyřmi a šesti desítkami. Větší počet sněmovníků se shromáždil pouze výjimečně: při prvních pobělohorských sněmech, účastnil-li se sněmu panovník a při přijetí *Pragmatické sankce* na dlouhém sněmu v letech 1719–1721 (viz graf 1).

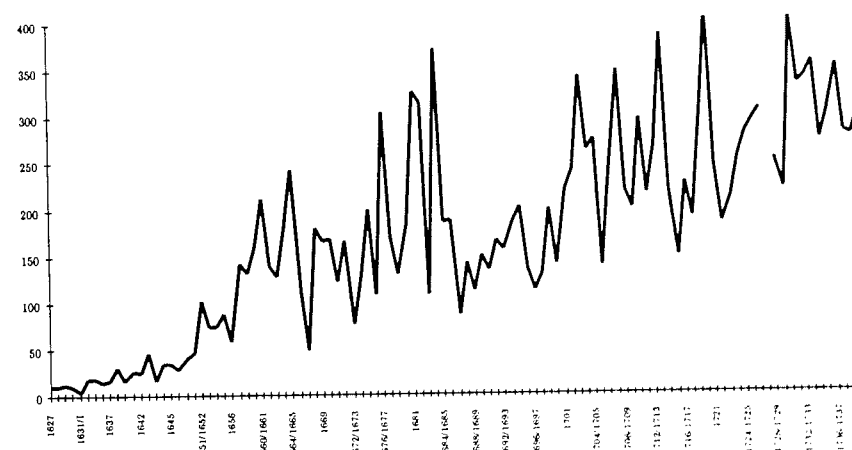

Graf 1: Počet účastníků českého zemského sněmu v letech 1627–1710 (1733)³⁰

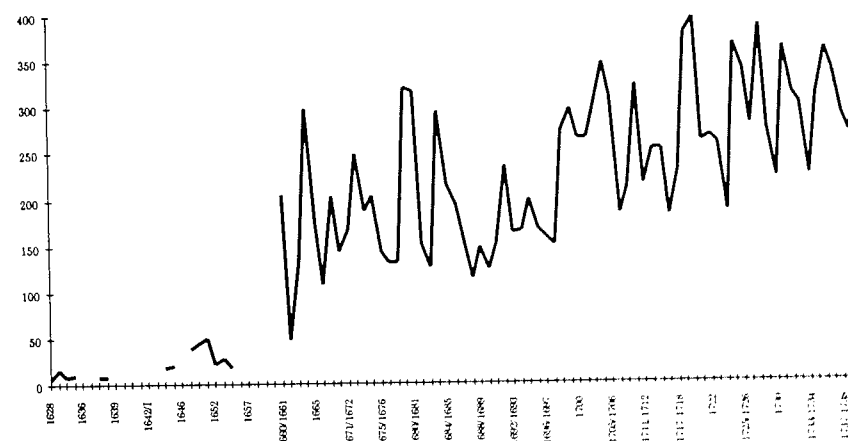
Důsledek poklesu počtu sněmovníků nám nemusí připadat tak významný, dokud jej neuvedeme do souvislosti s jinou výraznou proměnou českého sněmu. V prvních letech po vydání nového zákoníku sněmy svojí délkou odpovídaly předbělohorskému období – trvaly nejčastěji jeden, dva či tři týdny. Po vestfálském míru však došlo k rychlému prodlužování délky sněmů z několika týdnů na několik měsíců. Sněm v roce 1663/1664 již trval půl roku a o dvě desetiletí později délka sněmovního jednání poprvé překročila celý rok. Do konce 17. století se pak průměrná doba konání českých sněmů pohybovala okolo půl roku a v 18. století znovu,

³⁰ Graf vychází z rozboru pramene zmíněného v pozn. 21. Seznamy relátorů po roce 1710 přestávají být úplné a zahrnují pravděpodobně jen tu část sněmovníků, která se zúčastnila posledního společného jednání sněmu. Šipky upozorňují na sněmy z let 1649 (sněm se pro morovou epidemii konal v Českých Budějovicích), 1679/1680 (zvýšený počet sněmovníků panského stavu souvisí s pobytem Leopolda I. v Praze), 1693/94 (obstrukce duchovního stavu) a 1719–1721 (přijetí Pragmatické sankce na českém sněmu).

nyň již nenávratně, vzrostla na 9–12 měsíců. Stejným vývojem prošel jak moravský zemský sněm, tak slezský Fürstentag³¹ (viz grafy 2 a 3).

Graf 2: Prodlužování českého zemského sněmu v letech 1627–1740³²

Graf 3: Prodlužování moravského zemského sněmu v letech 1628–1740

³¹ K. Orzechowski: *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*, s. 195, 283, 310. Bylo by záslužné porovnat tento vývoj se sněmovními zvyklostmi v rakouských zemích, neboť zde – jak se zdá – došlo k podobným proměnám, ovšem s určitým předstihem. Nejvyšší kancléř Vilém Slavata psal o dolnorakouských stavech, že „... již tomu přivykli, že teprva v několika měsících sněm jich zavírají.“ (výťah z dopisu z 15. ledna 1639, adresát neuveden, RA Slavata, karton 24); v listu synovi Adamu Pavlovi z 28. ledna 1651 již uvádí, že dolnorakouské sněmy trvají skoro celý rok, viz tamtéž.

³² Tento a následující graf je sestaven na základě pramenů a literatury uvedených v pozn. 19 a prací A. Rezka a J. Svátka, zmíněných v pozn. 1. České sněmy z let 1646 a 1657/58, jimž byly předloženy dvě propozice, jsou zde uvedeny jako *jeden sněm* (srov. pozn. 19).

Příčinou tohoto vývoje byla změna způsobu sněmovního jednání. Zatímco první pobělohorské sněmy obvykle končily odpovědí stavů na císařovu propozici, ustálil se posléze zvyk dlouhého vyjednávání a smlouvání o výši daní mezi sněmovníky a českou kanceláří ve Vídni. Čím více replik prošlo mezi Vídni a Prahou, tím více ustupovaly stavy ve finančních otázkách, ale současně tím také oddalovaly hrozbu vypsání dalšího sněmu, který sebou samozřejmě přinášel nové finanční požadavky. Na základě dosavadního výzkumu není možno říci, zda se protahování sněmů stalo vědomou zdržovací taktikou stavovských reprezentací, jisté je však, že bylo centrální politikou přijímáno nelibě.³³

Jelikož mezi odesláním stavovské odpovědi do Vídne a doručení císařovy repliky obvykle uplynula řada dní či týdnů, zasedal sněm velmi nepravidelně. Důsledkem těchto proměn bylo drastické početní omezení účastníků jednotlivých zasedání. Seznamy relátorů evidují jména všech sněmovníků, kteří se dostavili být jen k jediné sněmovní schůzi. Měsíce trvajících sněmů, sestávajících z nepravidelně konaných, na řadu týdnů odročovaných jednání, se pochopitelně mohl aktivně účastnit pouhý zlomek sněmovníků zapsaných později mezi relátory. Grafické znázornění početní síly sněmovní reprezentace tedy vůbec nesvědčí, jak by se mohlo zdát, o poměrně stabilním zastoupení, ale o rychlé personální i společenské degeneraci českého sněmu.

Nejaktivnější, a zřejmě též nejvlivnější podíl na sněmovním jednání měla ta část sněmovníků, která trvale sídlila v Praze nebo v jejím bezprostředním okolí: „pražské“ duchovenstvo (arcibiskup, zástupci tří kapitul, velkopřevor johanitů a opati šesti klášterů), urbanizovaná aristokracie (především sbor nejvyšších zemských úředníků personálně totožných s místodržícími a přísedící zemského, komorního, dvorského a apelačního soudu), hejtmani pražských měst a byrokratizované rytířstvo.³⁴

³³ V.V. Tomek: Sněmy české, s. 96–100; pro slezský sněm K. Orzechowski: Ogólnoszlaskie zgromadzenia stanowe, s. 301–304, 310.

³⁴ Srov. např. seznam relátorů sněmu roku 1686/1687: Z 13 duchovních relátorů náleželo 10 pražskému kléru a zbylí tři nejbližšímu pražskému okolí (břevnovský a zbraslavský klášter, staroboleslavská kapitula); z tehdejších 18 zástupců panského stavu bylo pět členy zemské vlády, čtyři přísedícími zemského soudu, tři přísedícími apelačního soudu, tři radami české komory a jeden hejtmanem Nového Města pražského – pouze dva tedy zřejmě nebyli bezprostředně svázáni se správním systémem království; z 15 rytířů bylo alespoň 11 „funkcionářů“. Dva byli členy zemské vlády, čtyři přísedícími zemského soudu, pět zastávalo menší zemské úřady a funkce související se správou Pražského hradu. Viz *Consignatio officialium Regni prout initio anni 1685 in officiis publicis in Castro Pragensi sederunt*, uveřejněné v Joseph Anton Rieger (ed.): Bohuslai Balbini e Societate Iesu Miscellaneorum historicorum Bohemiae decadis II. Liber curialis seu de magistratibus et officiis curialibus Regni Bohemiae. Opus posthumum, Pragae 1793, s. 290–299; František Palacký: Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků, in: Jaroslav Charvát (ed.): Dílo Františka Palackého I, Praha 1941, s. 390–395, 407; František Roubík: Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547–1785, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 164–166.

Za takovýchto okolností rozhodoval na sněmu jen nepatrný zlomek oprávněných zástupců stavů, což vyvolávalo údiv již u současníků. Příkladem může být sněm z roku 1668: František Oldřich Kinský, který se tehdy účastnil sněmu poprvé, nenapočítal při dvou poradách panského stavu více než osm sněmovníků, přestože se tehdy projednávala nejdůležitější část propozice. Znechucený aristokrat se nechal strhnout k pozoruhodnému výroku: „*Ich habe auch andere länder comitia gesehen, aber solche mein lebenstage nicht. Acht herren sitzen da und sollen von etlich hundert tausendt deliberiren!*“³⁵ Z osmi pánů³⁶ byl navíc jeden pouze výjimečným návštěvníkem, který zasedání využil pouze k symbolickému vstupu do české šlechtické společnosti a po celý svůj další život se českého sněmu neúčastnil.³⁷ Jiný z tehdejších sněmovníků neovládal němčinu (česky patrně vůbec neuměl) natolik, aby jeho připomínky nepůsobily zmateně a nevyvolávaly v řadách ostatních pánů rozruch a napětí.³⁸ Přinejmenším polovina panské sněmovní reprezentace byla nejvyššími zemskými úředníky, místodržícími či přísedícími soudních orgánů. Sněmovní zasedání tedy připomínala spíše jednání úzkého výboru zkušených „úředníků“, seznámených s komplikovaným berním systémem Českého království. O doporučení zastoupení panského stavu na českých zemských sněmech nemůže být řeč! Podobné poměry panovaly i v ostatních stavech; např. zahájení sněmu z roku 1716/1717 se zúčastnilo pouhých 8 prelátů, 4 páni a 7 rytířů!³⁹

³⁵ Jelikož Kinského rozhořčení vyústilo v otevřenou hádku s nejvyšším purkrabím Bernardem Ignácem z Martinic, jsme o tomto sněmu dobře zpraveni, zejména prostřednictvím vyšetřovacích spisů, uložených v pozůstalosti tehdejšího sněmovního komisaře Humprechta Jana Černína, SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černín, kartony 183–185. Citát pochází z druhé nedatované zprávy českého sekretáře místodržitelské kanceláře Jana Benedikta Smolika o tomto sněmovním incidentu, k němuž došlo 18. února 1668, viz karton 183.

³⁶ 10. února 1668: nejvyšší hofmistr Maxmilián Valentin z Martinic, nejvyšší sudí Vilém Albrecht Krakovský z Kolovrat, prezident apelačního soudu František Oldřich Kinský, přísedící zemského soudu Ferdinand Arnošt Hýzrle, Jan František z Vrby, Karel Maxmilián Lažanský, Jan Lambert z Lamby a hejtman Nového města pražského Martin Jindřich Paradis z Ešaidu; jednání 18. února se namísto Lažanského a Lamboye zúčastnili viceprezident apelačního soudu Jan František z Vrbna a Václav Karel Čabelický.

³⁷ Jan Lambert z Lamby, viz jeho nedatovaná zpráva uloženou tamtéž: „*Zu gehorsambster folge berichte hiemit, daß ich mein lebtag bei keinem landtag gewesen bin, als bei diesem zum ersten mahl und zwar nur einmahl, nemlich da Ihr Excell. der herr director [Bernard Ignác z Martinic] mir die session im landtag erthaylet, darbey ich wieleucht zu crachten mehr die formalia und was mir zu thun sey, als die materialia, was etwan der eine oder ander votirt, beobachtet habe.*“ Rovněž další tři šlechtici (Josef z Priami, Antonín Paradis, Diviš František Vratislav z Mitrovic), kteří jsou zapsáni v seznamu relátorů z roku 1668, se žádného jiného sněmu neúčastnili!

³⁸ Novoměstský hejtman Martin Jindřich Paradis, viz popisy tehdejšího jednání od Kinského, Vrby a Čabelického, tamtéž. Paradisovy jazykové neznalosti jsou o to závažnější, že je zmíněn mezi relátory 12 předchozích sněmů!

³⁹ J. Čelakovský: Stav městský na sněmě českém od l. 1792–1723, s. 262. I tento rys českého sněmovnictví by bylo záhodno srovnat s poměry v ostatních habsburských zemích. Zatímco

Složení sněmovníků z šlechtických stavů zřetelně ukazuje, nakolik se lišilo postavení tehdejšího českého sněmu od období stavovské monarchie. Z pobělohorského sněmu zmizeli zástupci „obce“ – osoby stojící mimo správní a soudní aparát Českého království a reprezentující tudíž většinu členů každého stavu v jisté opozici k panovníkem jmenovaným nejvyšším zemským úředníkům a soudním přisedicím, kteří tvořili královskou radu. Nyní byly oba šlechtické stavy zastupovány téměř výhradně osobami, které byly zároveň královskými reprezentanty (místodržící, nejvyšší zemští úředníci, tajní radové, přisedící apelačního soudu), tvořili špičku správního aparátu království a byli proto panovníkovi povinováni loajalitou. Oba šlechtické stavy byly reprezentovány úřednickou oligarchií, slučující zároveň vliv ve stavovských i zeměpanských institucích, aniž by to bylo považováno za rozpor.⁴⁰

Neméně pozoruhodný je sociální profil sněmovníků. Mezi necelými třemi desítkami prelátů, kteří směli zasedat na sněmu, tvořili duchovní urozeného původu jen drobnou skupinu,⁴¹ k níž ovšem většinou náležel pražský arcibiskup, neformální hlava duchovenské reprezentace. Panský stav se stal v důsledku pobělohorské sociální restruktury podle říšského hierarchického systému velmi heterogenní korporací, zahrnující úzkou skupinu českých knížat, hrabat a (svobodné) pány, odstupňované více

moravský sněm se od českého průměrným počtem sněmovníků patrně příliš nelišil, překvapuje, že rád volby stavovských výborů v Dolních Rakousích z roku 1710 předpisoval účast alespoň 24 volitelů-sněmovníků v panském i v rytířském stavu – shromáždění, které se na českém sněmu nesešlo ani při tak výjimečné příležitosti, jakou byla ratifikace Pragmatické sankce v roce 1720, viz R. Flieder: *Zemský výbor v království Českém*, s. 71; J. Kalousek: *České státní právo*, Praha 1892², s. 628–629.

⁴⁰ Bylo by užitečné zavést do historické terminologie vedle pojmu *stav* i výraz *stavovská reprezentace*, který by označoval právě tuto úzkou, společensky a profesionálně osobitou skupinu „zástupců“ jednotlivých stavů, která byla současně reprezentantem panovníka vůči stavům. V pobělohorské praxi neexistovaly mechanismy, kterými by samy stavovské korporace projevovaly svou vůli. Stav (stavovská korporace) zůstával především teoretickým právním a společenským termínem. Hovoří-li historikové v této době o „stavech“, mají v drtivé většině případů na mysli právě *stavovské reprezentace*. Vystižení tohoto rozdílu je po mém soudu jednou z podmínek pro pochopení politického systému Českého království v pobělohorské době.

⁴¹ Vyplývá to zcela jednoznačně z rozboru seznamů relátorů. Georg Heilingssetzer: *Das Jahr 1620 als Zäsur? Der oberösterreichische Adel im Vergleich mit dem Adel der böhmischen Länder*, in: Václav Bůžek, Pavel Král (red.): *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 117, mylně soudí, že prelátský stav Čechách měl šlechtický charakter, neboť prý „...es einen außerordentlichen hohen Prozentsatz von Freiherren und Rittern, seltener Grafen, bei den Ordensgeistlichen gibt...“ Vysoký počet šlechtických rádoých duchovních se ovšem týkal téměř výhradně nových řádů a kongregací (zejména jezuitů a theatinů), které na sněmu žádné zastoupení neměly, navíc je doložitelný až pro samý skloněk sledovaného období. Nepočítáme-li velkopřevory johanitů, byli jedinými preláty šlechtického původu z řad představitelů klášterů Kašpar z Questenberka (Strahov) a Zdislav Ladislav Berka z Dubé (klášter sv. Mikuláše na Starém Městě pražském); posledně jmenovaný se však žádného českého sněmu nezúčastnil.

méně podle majetkového hlediska. Protože se svobodní páni rekrutovali z velké části ze zámožnějšího rytířstva, došlo ke značnému sociálnímu roztržštění panského stavu a naopak k výraznému majetkovému a společenskému propadu druhé šlechtické korporace, tj. rytířského stavu.⁴²

Na rozdíl od prelátů a královských měst se šlechtici účastnili sněmu na základě pouhé příslušnosti k stavovské korporaci, přičemž jednostupňový systém českého a moravského sněmovnictví této doby nepočítal s mechanismy regionálních delegací. V politickém myšlení té části české elity, která byla povýšena na knížata, přestala být zemská rovina politického systému stavovsky přiměřeným působištěm. Tak lze alespoň vysvětlit, proč se knížata (dokonce ani ta, která nebyla prostřednictvím dvorské kariéry trvale připoutána k Vídni) českých sněmů demonstrativně neúčastní, a to ani při výjimečných příležitostech.⁴³

Pro mocenské postavení české šlechty v rámci sněmů z toho vyplývaly tři významné důsledky: 1) Česká aristokratická elita (knížata, bohatá hrabata) byla buď integrována do zemské správy, nebo neměla na zemských sněmech zastoupení; 2) Mezi nejvyššími zemskými úředníky a ostatními pány panovaly značné sociální rozdíly; 3) Z rytířského stavu se stala velice slabá korporace. Sněmovní zastoupení čtvrtého, tj. městského stavu bylo v pobělohorské praxi redukováno na pouhou symbolickou a veskrze pasivní účast při sněmovních jednáních.⁴⁴ Skutečný vliv na sněmu proto uplatňovali zástupci dvou předních stavů (páni a duchovenstvo), mezi nimiž panovala značná mocenská rivalita. Panský stav se totiž snažil restituovat své vedoucí mocenské postavení, ztracené uvedením prelátů na český sněm, a těžil ze skutečnosti, že na rozdíl od duchovenstva měl přístup k úřadům.⁴⁵

⁴² E. Hassenpflug-Elzholz: *Böhmen*, s. 168–287, 336nn.

⁴³ Odhlédneme-li od prvního sněmu po Bílé hoře (1627), nezúčastnil se českého sněmu ve sledovaném období žádný Auersperg, Dietrichštejn, Eggenberg, Fürstenberg, Lamberg, Liechtenštejn ani Piccolomini. (Velkopřevor johanitů Gundakar Poppo z Dietrichštejna a Maxmilián z Liechtenštejna byli členy hraběcích větví svých rodů.) Schwarzenberky reprezentoval na českém sněmu pouze Jan Adolf v roce 1656, tehdy ovšem jen jako pouhý hrabě, který se o dva roky dříve zakoupil v Čechách a chtěl dát své nové postavení také veřejné najevo. Nezájem o zemskou sféru je zřetelný i u „domácích“ knížat Lobkoviců. Dvou českých sněmů se v roce 1638 zúčastnil Václav Eusebius a v následujícím desetiletí šestkrát vystupoval jako sněmovní komisař (srov. pozn. 26). Bylo to ovšem na samém začátku jeho strmé kariéry – v době, kdy se proti knížecímu životnímu stylu prohřešoval ještě jinými způsoby (např. svým prvním snátkem). Jeho potomky již hledáme v seznamech relátorů marně.

⁴⁴ J. Čelakovský: *Postavení vyslaných král. měst na sněmích českých*; týž: *Stav městský na sněmě českém od l. 1692–1723*; týž: *Stav městský na sněmě českém od l. 1723–1794*.

⁴⁵ Valentin Urfus: *K pokusu o revizi*, s. 189n.; týž: *Stát a církev*, s. 154nn.; Cyrill Antonín Straka: *Albrecht z Valdštejna a jeho doba*, Praha 1911, s. 128–131. Ostré výpady proti šlechtě se nacházejí v polemickém spisu *Defensio ecclesiasticae dignitatis*, sepsaném v roce 1634 dvěma členy českého a moravského duchovního stavu, viz Státní ústřední archiv v Praze, Premonstráti Strahov, kniha 50.

Mocenská převaha předních dvou stavů vycházela rovněž ze způsobu usnášení se, které tvořilo v pobělohorské době složitý kompromis mezi tradičním hledáním „shodné vůle“ všech stavů a většinovou hlasovací praxí. *Obnovená zřízení* v této otázce nestanovila nic konkrétního.⁴⁶ V praxi se jednalo i nadále v kuriích a jejich stanoviska byla postupně uváděna v soulad podle hierarchického pořadí stavů, pouze s tím rozdílem, že výsledné rozhodnutí bylo nakonec stvrzeno v plenárním hlasování všech sněmovníků. Vliv královských měst na sněmech byl omezen na minimum, neboť při plenárním zasedání disponovala pouze jedním, společným hlasem jako kterýkoliv z členů vyšších stavů.⁴⁷ Zavedení závěrečného společného hlasování do sněmovní praxe mělo být zřejmě pojistkou proti případné obstrukci jedné z kurií, přesto podle všeho neznamenal přechod k většinovému způsobu rozhodování.⁴⁸

Za takovýchto okolností a při tak malém počtu sněmovníků, z nichž velká část byla integrována do správního systému Českého království, nebylo pro panovníka obtížné prosadit většinu finančních požadavků. Habsburkové navíc uvedli do praxe škálu způsobů, jimiž bylo možno výrazně ovlivňovat sněmovní jednání a učinit ze zdánlivě svobodného práva stavů nedostížitelný ideál. Před začátkem každého sněmu bývala vlivným osobám rozeslána tzv. „postranní psaní“, která vyzývala k bezvýhradné podpoře sněmovní propozice.⁴⁹ Sněmovní komisaři měli navíc k dispozici několik panovníkových písemných napomenutí bez adres, kterými bylo možno pohotově zkrotit příliš nepovolené sněmovníky.⁵⁰

⁴⁶ H. Jireček (ed.): *Obnovené právo*, článek A 6–7.

⁴⁷ Tento zvyk se ustálil hned od prvního pobělohorského sněmu v roce 1627, ačkoliv se zdá, že byl kodifikován teprve pozdějšími reskripty. Způsob sněmovního jednání dosud nebyl studován. Mylné jsou úvahy J. Čelakovského: *Spor měst o přednost hlasu*, s. 135n. Jednací řád českého sněmu byl podrobněji popsán teprve v *Elaboratum Bohemicum*, rubrika „*Von Landtügen und wie dieselbe gehalten werden sollen*“, Státní ústřední archiv v Praze, Česká dvorská kancelář II A 1, karton 26. Pro starší období tuto jednací praxi potvrzuje např. Marie Koldinská, Petr Maťa (edd.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1998, s. 299n., 304n., 311n.

⁴⁸ Úspěšně byla zásada přehlasovatelnosti stavů uplatněna v zásahu proti opozičním vystoupením prelátů v 90. letech 17. století, viz Václav Bartůněk: *Stručné dějiny kolegiální kapituly a královské kaple Všech svatých na Pražské hradě*. Pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna, Litoměřice 1979, s. 67n. K otázce hledání konsensu mezi stavy ve starším období srov. O. Placht: *České daně*, s. 19, 61.

⁴⁹ Srov. např. postranní psaní z 23.1.1683 adresované Janu Jiřímu Jáchymovi Slavatovi: „*Proč z té k Tobě mající milostivé naděje tím se ubezpečovati ráčíme, že k obdržení a způsobení toho něho, což tak... v oznámené Instructi neboližto Propositi sněmovní obsaženo jest a při téměř sněmě jednáno bude, netoliko k Satisfacti naší od osoby své skutečně se přičiníš, alebrž i při jiných věrných a poslušných stavích našich dobrým příkladem svým i jináče k tomu skutečně přispěješ a se vynasnažovati nepominěš...*“, RA Slavata, karton 42.

⁵⁰ Pro čtyř desítek nepoužitých postranních psaní z roku 1649 se dochoval v pozůstalosti sněmovní komisaře Václava Eusebia z Lobkovic, viz Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Eusebius z Lobkovic – rodný archiv (dále LRRRA), sign. Q 15/25.

Navíc se uplatnily četné způsoby přímé komunikace mezi panovníkem, jeho hlavními důvěrníky, sněmovními komisaři a direktory sněmu. Mistrovství v podobném neformálním ovlivňování dosáhl císař Leopold I., který si svými vlastnoručními dopisy, obcházejícími Českou kancelář, vytvořil síť důvěrníků, díky níž mohl snadno zasáhnout do průběhu sněmovního jednání.⁵¹ Zvláště významná úloha připadla vlastním direktorům sněmů, mezi nimiž si získal respekt zejména nejvyšší purkrabí Bernard Ignác z Martinic (1651–1685).⁵²

Další způsob sněmovní manipulace skýtala postupně prosazovaná časová a věcná synchronizace sněmů českých, popř. i rakouských zemí, k níž dávala pravidelný impuls válečná střetnutí habsburské monarchie. Poprvé v pobělohorském období byl tento manévř vyzkoušen v roce 1640, kdy byly sněmy českých a rakouských zemí naráz požádány o schválení nápojové daně na několik let.⁵³ Požadavek prosazený v jedné ze zemí se okamžitě stával precedensem pro ostatní sněmy,⁵⁴ tím spíše, že se od 50. let 17. století začaly opět ustalovat proporce mezi berním zatížením jednotlivých zemí.⁵⁵ Od 60. let 17. století byly sněmy českých zemí zahajovány na podzim, takže se táhly přes zimu do jara, popř. léta. Od

⁵¹ Petr Maťa: *Leopold I. a poslední Slavata. K osobní korespondenci panovníků raného novověku*, in: Ivan Hlaváček, Jan Hrdina (redd.): *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Zdeňky Hledíkové*, s. 245–257. Rozsáhlou osobní korespondenci v záležitostech sněmu vedl Leopold I. především s častým sněmovním komisařem Humprechtem Janem Černínem a direktory sněmu Adamem Vratislavem ze Šternberka a Heřmanem Jakubem Černínem. *Vlastnoručním listem se pokoušel ovlivnit výsledek sněmu již Ferdinand III. v roce 1640*, viz Josef Jireček (ed.): *Paměti nejvyššího kancléře Království českého Viléma hraběte Slavaty I*, Praha 1866, s. 14.

⁵² Josef Hejnic (ed.): *Bohuslav Balbín. Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*, Praha 1988.

⁵³ A. Rezek: *Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III.*, s. 283, 316, 329n.; listy Viléma Slavaty sněmovnímu komisaři Václavu Eusebiovi z Lobkovic ze září 1640, LRRRA, sign. B 220.

⁵⁴ Srov. např. listy direktora českého sněmu Bernarda Ignáce z Martinic účastníkovi současně probíhajícího moravského sněmu Ferdinandovi z Dietrichštejna: „*...der landtag gehet seer hart her und kan die hiesigen herren stände mit meiner direction dahin nit bringen, daß sie daß löbliche exempl der herrn Mährer befolgen wollten, daher mich besorgen muß, daß dier/ landtag lang wehren werde.*“ (11. prosince 1660); „*Die extraordinary hulff, so begehret wirdt, macht ein consequenz, das die andere verwilligungen ordinary sein, wir wollen zu sehen, was vor ein ergöbiges mittl das löbl. Marggrathumb ersinnen werde, damit wir dessen guetes exempel befolgen mögen.*“ (5. prosince 1660), Moravský zemský archiv, RA Dietrichštejn (=G 140), karton 126, 472. K neúspěšnému pokusu o zavedení nápojové daně v roce 1657 po rakouském vzoru A. Rezek: *Dějiny Čech a Moravy II/1*, s. 37n. O informovanosti slezských sněmovníků o aktuálním průběhu českých sněmů Jürgen Rainer Wolf: *Steuerpolitik im schlesischen Ständestaat. Untersuchungen zur Sozial- und Wirtschaftsstruktur Schlesiens im 17. und 18. Jahrhundert*, Marburg/Lahn 1978, s. 15.

⁵⁵ V. V. Tomek: *Sněmy české*, s. 92n.; Kamil Krofta: *Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v letech 1526–1848*, Praha 1917, s. 57–63.

80. let již probíhaly zcela paralelně – nejdříve býval otevírán český, po něm moravský a nakonec slezský sněm.⁵⁶

Přestože schvalování berní zůstalo hlavním stavovským právem, získal panovník v daňové otázce spolehlivou převahu. Vměšování do finanční kompetence stavů totiž pokračovalo i po vydání *Obnovených zřízení* a Habsburkové začali záhy uplatňovat velmi účelný mechanismus, který spočíval v „absolutistických“ zásazích do finanční pravomoci stavů a v jejich dodatečně legalizaci prostřednictvím sněmů. V prvních pobělohorských desetiletích byly k tomuto účelu využívány narychlo svolávané sjezdy, jejichž berní rozhodnutí bylo vždy potvrzeno následujícím sněmem.⁵⁷ Ve vedlejších zemích České koruny byly sjezdy v řadě případů dokonce svolávány bezprostředně po skončení sněmů, s jejichž finančním svolením panovník nebyl spokojen.⁵⁸ Vypisování daní „per impositionem“ zůstávalo většinou pouhou hrozbou.⁵⁹ Stavové věděly, že se jejich „svobodné právo“ stává iluzí, ale jeho význam měl ještě jednu rovinu – právní nárok na spolurozhodování, o nějž stavové za žádných okolností nechtěly přijít v důsledku případného otevřeného odporu, který beztak neměl šanci na úspěch. Udržování právní fikce, vykupované vysokými berními svoleními, se proto zdálo být pro obě strany přijatelným kompromisem.

Bezvýchodnost odporu stavovských reprezentací jasně ukázaly události 90. let 17. století, kdy zvýšené berní nároky a pokusy o prosazení nepřímých daní přivedly preláty k opakované, leč zcela kontraproduktivní obstrukci.⁶⁰ Panovník začal od té doby vypisovat nepřímé daně (tzv. akcízy) bez předchozí konzultace sněmu („iure absoluto regio“), ale ani tehdy nedošlo k průlomům v právní teorii, neboť zemské sněmy

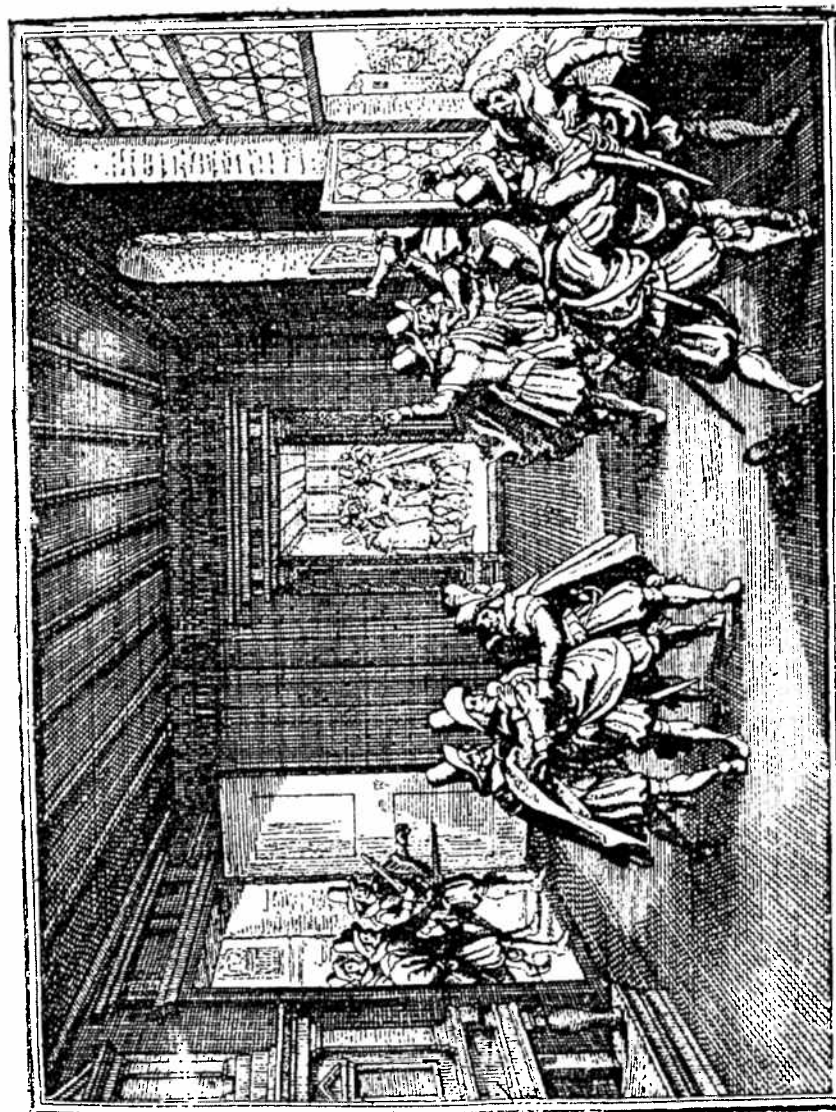
⁵⁶ K. Orzechowski: *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*, s. 283n.

⁵⁷ V letech 1634 (dvakrát), 1638, 1639, 1640, 1641, 1642, 1644 (dvakrát), 1646, 1652, 1655, 1663, 1664, 1667, 1673, 1688, 1689, 1694, 1695.

⁵⁸ Např. v roce 1636 na Moravě – viz list nejvyššího kancléře Viléma Slavaty Adamovi z Valdštejna z 26. března 1636: „*Strany nového svolení moravského já jsem to předcházel, poněvadž sněm již byl zavřen, aby o to psáno nebylo, ale musel sem potom dáti to napsati, jak od nejmilostivější vrchnosti mně poručeno bylo. A v Moravě nalezli k tomu způsob, že jsou povolali do Brna některé pány obyvatele a posudný děle svolili, a tak naplněno jest to přísloví: Teče voda, kam pán káže.*“ Více případů zaznamenává pro slezský Fürstentag K. Orzechowski: *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*, s. 318n. (1640, 1649, 1658, 1659). Srov. i František Tischer (ed.): *Dopisy Viléma hraběte Slavaty psané Jaroslavu Bořitovi hraběti z Martinic a jeho synovi z let 1633 a 1634*, *Sborník historický* 3, 1885, s. 363.

⁵⁹ Např. na sněmu roku 1640 se stavové bránili nápojové dani poukazem na královské reverzy, podle nichž by mělo „na sněmích dobrovolné a nepřinucené svolení bejvati“. Nejvyšší kancléř Vilém Slavata je ovšem písemně napomínal, že pokud navrhovanou dávku odmítnou, vypíše císař daně podle svého „*přirozeného práva*“, tak jako jiní panovníci, viz jeho list Václavu Eusebiovi z Lobkovic z 5. září 1640, LRRÁ, sign. B 220.

⁶⁰ V. Urfus: *K finanční pravomoci*, s. 97–109; V. Bartůněk: *Stručné dějiny*, s. 57n.

Pražská defenestrace 1618, soudobá rytina

Českeho a Czeskeho království
Cechowoskij Stanowow
Dobrowolné

Dobrowolné Právo a Zřízení
Zemské

Dobrowolného Království Czeskeho.

Právo a Zřízení Czeskeho a Cechowoskij Stanowow

z roku 1627 pro České království

v zájmu udržení legislativního zdání vyslovovaly dodatečný souhlas s daňovým požadavkem nebo vypsanou daň „vykupovaly“ ekvivalentním svolením jiné berní povahy.⁶¹

Na právním pozadí tradiční participace „stavů“ na finančním rozhodování se Habsburkům podařilo prosadit v českých zemích stabilní a poměrně efektivní berní systém, který císařské pokladně zajistil stálý příliv financí. Zemské sněmy nebyly v tomto ohledu vážnější překážkou, staly se však místem prudkých sporů o výši daní, a tím i nepřehlédnutelnou zpětnou vazbou panovnickovy daňové politiky. Svou činností působily jako korektivtv přispůsobující berní zatížení reálným možnostem českých zemí.

Postavení zemských sněmů v pobělohorském období odhaluje specifický rys habsburského „absolutismu“: Panovnická moc triumfuje nad stavovským dualismem, aniž by přikročila k radikální přestavbě právního zřízení a správního aparátu. Jelikož Habsburkové až do poloviny 17. století nevybudovali zeměpanské instituce v nižších rovinách politického systému a ponechali berní správu v rukou stavovského aparátu, mohlo se posílení panovnické moci v českých zemích uskutečnit jen dlouhodobou disciplinací politických elit a postupným přetvořením politické kultury. Právě na základě této nerovné „spolupráce“ panovníka se stavy se instituce zemského sněmu mohla stát nedílnou součástí politického zřízení habsburské monarchie v době tzv. „absolutismu“.⁶²

SEJM CZESKI W DOBIE POBIALOGÓRSKIEJ (1620-1740).
RELIKT PAŃSTWA STANOWEGO
CZY INSTRUMENT WŁADZY ABSOLUTNEJ?

Streszczenie

Sejm czeski w epoce tzw. „absolutyzmu“ był w dotychczasowej literaturze przedmiotu tylko niepełnie i przede wszystkim pod względem norm i teorii prawnych opracowywany. Jego rzeczywisty zakres władzy, a dotyczy to także sejmu morawskiego nie został do tej pory dostatecznie

⁶¹ V. V. Tomek: Sněmy české, s. 40nn. Tento způsob obrany stavovských daňových práv pěkně ilustruje i příklad ze Slezska, kde prelát v roce 1645 odmítl platit bezprecedentní daň z hlavy a raději svolil dobrovolný příspěvek ve stejné výši. Aby nebylo pochyb, že jde o skutečný „dar“, přidal opat kláštera Lubiąż ještě 100 tolarů z vlastní kapsy, viz Nentwig: Zum Exemptionsstreite zwischen den Bischöfen von Breslau und den Zisterzienserräbten in Schlesien, in: Studien zur schlesischen Kirchengeschichte. Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte III, Breslau 1907, s. 114-116.

⁶² Při přípravě této studie jsem bohužel neměl k dispozici cenné práce Kazimierze Orzechowského, Mariana J. Ptaka a Piotra Jurka z posledních desetiletí, týkajících se slezských zeměpanských shromáždění a daňového systému Slezska v raném novověku. Na základě srovnání s nyní výborně zpracovaným „slezským příkladem“ by bylo možno pracovat či upravit řadu závěrů mé státi a také vyslovit několik obecnějších tezí. To však bude třeba námit na jiném místě.

wyznaczone. Nie rozwiązany pozostaje dylemat, czy świadczy on o potencjale pozostałości po pozycji stanów, czy też jego rola została całkowicie przez absolutystyczną politykę dynastii Habsburskiej zredukowana. Podczas gdy dotychczasowe, w ostatnich latach jednak rzadsze, opracowania podkreślały w zakresie podatków jego nadzwyczajnie szerokie uprawnienia, które pozostały w kompetencji sejmów czeskich względnie austriackich krajów, nawet po klęsce zrywu stanów z 1620 r., to powyższe studium oparte na wynikach nowych badań wskazuje na jego granice w praktyce. Jako klucz do zrozumienia rzeczywistej roli czeskiego sejmu w okresie absolutystycznym wykorzystano tutaj ważną zmianę w jego składzie, jak i w sposobach podejmowania uchwał.

Sejm czeski, który od restauracji stosunków prawnych przez rozporządzenia nowego kodeksu (odnowiony porządek ziemski) w roku 1627, prawie corocznie był zwoływany, przeszedł do 1740 r. dwie ważne zmiany. Po pierwsze, zmienił się on z okolicznościowego zjazdu stanów w instytucję obradującą w formie nieregularnych posiedzeń przez wiele miesięcy, a nawet dłużej niż rok. Po drugie, nie służył już za platformę dla reprezentatywnej części stanów. Podczas narad sejmowych brała udział wąska, niewiele osób licząca „reprezentacja stanowa”. Uczestnicy obrad byli przy tym – dotyczy to głównie stanu panów i rycerzy – przez koleje własnej kariery związani osobiście z polityką monarchii. Wpływ kurii miast został zminimalizowany, natomiast stan duchowny, na nowo uformowany po r. 1620, był tym, który stworzył przeciwwagę dla roszczeń finansowych władców.

Polityka Habsburgów wprowadziła stopniowo całą skalę mechanizmów i procedur w praktykę, dzięki którym możliwe było zredukowanie, pod względem formalnym, wolnej kompetencji podatkowej stanów. Sejm czeski przekształcił się w „komisję” urzędników zaznajomionych ze skomplikowanymi zagadnieniami podatkowymi.

Reorganizacji systemu politycznego państwa czeskiego, jako części monarchii habsburskiej po roku 1620, dokonano nie tylko przez rozbudowę administracji królewskiej, lecz również poprzez zdyscyplinowanie elit stanów i rozwój kultury politycznej. Dzięki temu sejm czeski mógł stać się częścią składową aparatu finansowego i aparatu administracyjnego monarchii, jednocześnie pozostając formalnym aparatem współwładzy stanów. Chociaż sejm w tym okresie nie stanowił i nie mógł stanowić ośrodka oporu stanów w stosunku do władców, pozostawał na miejscu poważnych sporów o wysokość płaconych podatków i poprzez to także wpływał na politykę podatkową władców.

DER BÖHMISCHE LANDTAG IN DER ZEIT NACH DER SCHLACHT AM WEIßEN BERG (1620–1740). RELIKT DES STÄNDESTAATES ODER BEFEHLSINSTRUMENT ABSOLUTISTISCHER HERRSCHAFT?

Zusammenfassung

Der böhmische Landtag im Zeitraum des sog. „Absolutismus“ wurde durch die bisherige Geschichtsschreibung nur unzureichend und vor allem hinsichtlich der Norm und der rechtlichen Theorie bearbeitet. Seine wirkliche Machtstellung wurde, und das gilt auch für den Landtag in Mähren, bisher nicht hinreichend abgegrenzt. Es bleibt daher fraglich, ob sie von einem Überlebenspotential der Ständemacht zeugt oder ob die Rolle des Landtages durch die absolutistische Politik der Habsburgerdynastie völlig reduziert wurde. Während die bisherigen, in den letzten Jahrzehnten eher seltenen Darstellungen eine außerordentlich breite Steuerkompetenz betonten, die den Landtagen in den böhmischen bzw. österreichischen Ländern sogar nach der Niederlage des Ständeaufstandes 1620 belassen wurde, weist diese z.T. auch auf neuer Quellenforschung basierende Studie auf ihre Grenzen in der Praxis hin. Für den Schlüssel zum Verständnis der tatsächlichen Machtrolle des böhmischen Landtages in der „absolutistischen“ Periode wird hier ein wichtiger Wandel in seiner Zusammensetzung sowie in den Arten der Beschlußfindung gehalten.

Der böhmische Landtag, der seit der Wiederherstellung von Rechtsverhältnissen durch den Erlaß eines neuen Gesetzbuches (der Verneuten Landesordnung) im Jahre 1627 fast alljährlich einberufen wurde, machte bis 1740 zwei wichtige Wandlungen durch. Erstens wandel-

te er sich von einer gelegentlichen Ständezusammenkunft zu einer viele Monate, ja mehr als ein ganzes Jahr in unregelmäßigen Sitzungen beratenden Institution. Zweitens war er nicht mehr die Plattform eines repräsentativen Teiles der Stände. An den Landtagsberatungen nahm nur eine enge, bloß einige Personen zählende „Ständerepräsentation“ teil. Die Besucher des Landtages waren dabei – das betrifft besonders den Herren- und Ritterstand – mit der landesfürstlichen Politik durch ihre Laufbahnen persönlich verbunden. Der Einfluß der Städtekurie wurde minimalisiert, und es war hauptsächlich der nach 1620 neu gestaltete geistliche Stand, der zum Hauptgegengewicht der Finanzforderungen des Herrschers wurde.

Die Politik der Habsburger setzte allmählich eine ganze Skala von Mechanismen und Verfahren in die Praxis um, durch die es möglich war, die in formeller Hinsicht freie Steuerkompetenz der Stände zu reduzieren. Der böhmische Landtag gestaltete sich zu einem „Ausschuß“ der mit den komplizierten Steuerfragen vertrauten Beamten um.

Weil die Umgestaltung des politischen Systems des böhmischen Staates als eines Teiles der Habsburgermonarchie nach 1620 nicht durch eine Überbauung (Erweiterung) der königlichen Verwaltungssphäre, sondern durch eine erfolgreiche Disziplinierung der Ständeeliten und der politischen Kultur erzielt wurde, konnte der böhmische Landtag zu einem organischen Bestandteil des Finanz- und Verwaltungsapparates der Monarchie werden, und zugleich konnte er eine formelle Mitherrschaftsinstitution der Stände bleiben. Obwohl der Landtag in diesem Zeitraum zu keiner Widerstandsbasis der Stände dem Herrscher gegenüber wurde und werden konnte, blieb er der Ort ernsthafter Streitigkeiten um die Höhe der zu zahlenden Steuer und dadurch auch ein unübersehbares Korrektiv der landesherrlichen Steuerpolitik.

ČESKÝ SNĚM OD SVÉHO POČÁTKU DO ROKU 1913

Uspořádal Marian J. Ptak

BÖHMISCHE LANDTAGE VON IHREN ANFÄNGEN BIS 1913

Herausgegeben von Marian J. Ptak

UNIwersYTET OPOLSKI
INSTYTUT HISTORII
KATEDRA HISTORII PARLAMENTARYZMU

SEJM CZESKI
OD CZASÓW NAJDAWNIEJSZYCH
DO 1913 ROKU

Praca zbiorowa pod redakcją naukową
Mariana J. Ptaka

OPOLE 2000